«6D030100 – Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарын әкімшілік-құқықтық реттеу: ұлттық және халықаралық аспектілері» тақырыбындағы Карипбаев Жасулан Болатбековичтің диссертациялық жұмысына ғылыми кеңесшінің

ПІКІРІ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Соңғы жылдары кәмелетке толмағандардың интернет пен әлеуметтік желілерді белсенді пайдалануына байланысты олардың киберкеңістіктегі құқыққа қарсы әрекеттерге тартылу деңгейі айтарлықтай өсіп отыр. Кибербуллинг, онлайн алаяқтық, заңсыз контент тарату сияқты іс-әрекеттер құқық қорғау және білім беру салаларында күрделі мәселелерді алға тартуда. Мұндай жағдай әкімшілік-құқықтық жауапкершілік жүйесін және алдын алу шараларын жаңаша қарауды қажет етеді.

Зерттеу жұмысының өзектілігі Қазақстанда жасөспірімдердің киберкеңістіктегі құқық бұзушылықтарын реттейтін құқықтық тетіктердің әлі де жетілмегендігімен, сондай-ақ халықаралық озық тәжірибені енгізу қажеттілігімен түсіндіріледі. Автор бұл мәселені жан-жақты қарастырып, теориялық және практикалық маңызы бар бірқатар маңызды ұсыныстар ұсынады.

Автор бірінші тарауда кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарын анықтау мен жіктеу мәселелері жан-жақты қарастырылды. Онда «кибер құқық бұзушылық» ұғымы кең көлемде түсіндіріліп, оның құрамдас элементтері мен түрлері құрылымдық түрде жүйелендірілді. Зерттеу нәтижесіне сәйкес, жасөспірімдер арасында кездесетін кибер құқық бұзушылықтар қатарына ақпараттық жүйелерге заңсыз кіру (мысалы, сүйреп әкету және парольдерге шабуыл жасау), цифрлық форматтағы жеке мүлікті ұрлау, желіде алаяқтық жасау (әлеуметтік желіде қаражат ұрлау, виртуалды ойындардағы ресурстарды ұрлау), сонымен қатар кибервирустар тарату мен жасанды ақпарат тарату тәрізді сандық сипаттағы әрекеттер жатады.

Сонымен қатар, жасөспірімдердің мұндай әрекеттеріне олардың цифрлық сауатсыздығы, қадағалаудың болмауы және әлеуметтік орта әсер ететіні талданды. Осы тарау қорытындысында жасөспірімдердің Кибер құқық бұзушылықтары ерекшеліктерін ескере отырып, оларға қарсы профилактикалық және тәрбиелік шаралар жүйесін жетілдіру қажеттігі атап өтілді.

Екінші тарауда Қазақстан Республикасының әкімшілік-құқықтық реттеу жүйесі аясында кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарына қатысты заңдылықтар зерттелді. Бұл тарауда Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс пен Қылмыстық кодекстің тиісті баптары кеңінен талданып, олар халықаралық стандарттармен салыстырылды. Зерттеу қорытындысы бойынша Әкімшілік кодексте киберқорқыту, цифрлық алаяқтық сияқты

желілік құқық бұзушылықтарды сипаттайтын жеке баптардың жоқ екені анықталды; яғни, әкімшілік құқық бұзушылықтар саласында сандық қатынастарға қатысты құқықтық реттеу әлсіздігі байқалды. Қылмыстық кодексте электрондық алаяқтық және ақпараттық жүйеге заңсыз кіру тәрізді қылмыстар қарастырылғанымен, олар жасөспірімдерге қатысты қолданған кезде жас ерекшеліктерін ескеріп жазалау тетіктерін қамтымайды. Сонымен қатар, құқық қорғау тәжірибесі көрсеткендей, жасөспірімдердің киберқылмыстары бойынша тергеп-тексеру ісі мен өндірістік процестерде жаза шараларын жұмсарту және түзету шараларын қолдану мәселелері туындайды. Осыдан кәмелетке толмағандар тарапынан жасалған киберқылмыстарды әкімшілік-құқықтық тұрғыдан реттеудің құқықтық шектеулері айқындалды.

Үшінші тарауда практикалық аспектілер қарастырылып, кәмелетке толмағандардың кибер құқық бұзушылықтарын алдын алу мен құқық қорғау шараларын жетілдіруге арналған нақты ұсынымдар әзірленді. Зерттеу нәтижелері негізінде бірнеше кешенді шаралар ұсынылды. Біріншіден, білім беру жүйесінде цифрлық сауаттылық пен интернет қауіпсіздігін арттыру мақсатында арнайы оқу бағдарламаларын енгізу - мектептер мен колледждерде жаңа пәндер немесе факультатив сабақтар ашу қажетлігі көрсетілді. Екіншіден, ата-аналар мен мұғалімдерге арналған ақпараттық-түсіндіру іс-шаралары ұйымдастыру ұсынылды: мысалы, ата-аналар жиналыстарында интернеттегі қауіптер туралы арнайы баяндамалар өткізу, мектеп психологтары мен тәрбиешілерге арналған тренингтер жүргізу.

Үшіншіден, құқық қорғау органдары саласында жасөспірімдермен жұмыс істеу үшін жаңа әдістемелік нұсқаулықтарды әзірлеу қажет: олардың психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктерін ескере отырып, тергеу амалдарын жұмсарту және түзету бағдарламаларын қолдану ұсынылды. Сонымен қатар, мемлекет пен жеке сектордың ынтымақтастығы негізінде балалар мен жасөспірімдерді цифрлық алаяқтықтан қорғауға бағытталған ақпараттық науқандарды жыл сайын өткізу міндеттелді. Бұл тараудағы ұсыныстар орындалса, жасөспірімдердің кибер құқық бұзушылықтарының алдын алуға бағытталған іс-әрекеттер тиімді жүзеге асады деп бағаланды.

Негізгі ғылыми нәтижелер. Зерттеу барысында автор Қазақстан заңнамасына терең салыстырмалы талдау жасап, АҚШ, Германия, Оңтүстік Корея және Балтық елдерінің кәмелетке толмағандарға қатысты әкімшілік реттеу және алдын алу жүйелерін зерттеген. Жұмыста алғаш рет киберқұқық бұзушылық «цифрлық деликт» ретінде сипатталып, ӘҚБтК-ге тиісті баптар енгізу қажеттігі негізделген. Сонымен қатар әкімшілік іс жүргізуде цифрлық дәлелдемелерді қолдану тәртібін айқындау, ата-аналардың жауапкершілік шегін нақтылау және балаларды қайта әлеуметтендіру механизмдерін заңнамаға енгізу жөнінде ұсыныстар берілген.

Зерттеу әдістері. Зерттеудің әдіснамалық базасын бірнеше тәсіл құрайды. Диалектикалық әдіс цифрлық ортаның өзгермелі табиғатын ескере отырып, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарын әлеуметтік және технологиялық факторлармен байланыста талдауға мүмкіндік берді.

Салыстырмалы-құқықтық талдау шетелдік (АҚШ, Германия, Оңтүстік Корея, Балтық елдері) тәжірибені Қазақстан заңнамасымен салыстырып, ұқсастықтары мен ерекшеліктерін анықтауға жағдай жасады. Статистикалық әдіс құқық қорғау органдары мен соттардың 2020–2025 жылдардағы ресми деректерін жүйелеуге және киберқұқық бұзушылықтардың сандық сипаттамасын беруге мүмкіндік берді. Құқықтық-нормативтік талдау «Баланың құқықтары туралы» заңның 2022 жылғы редакциясын, ӘҚБтК-нің жаңа нормаларын және Budapest Convention, Lanzarote Convention сияқты халықаралық құжаттарды кешенді қарастыруға бағытталды.

Зерттеудің негізгі нәтижелері. Зерттеу Қазақстан заңнамасын жетілдіруге бағытталған бірқатар нақты ұсыныстарды қамтиды. Атап айтқанда, ӘҚБтК-ге кибербуллинг, онлайн және цифрлық алаяқтық сияқты жаңа құқық бұзу түрлерін енгізу; Қылмыстық кодексті кәмелетке толмағандардың киберкеңістіктегі құқық бұзушылықтарына арналған арнайы нормалармен толықтыру ұсынылады. Зерттеу нәтижелері құқық қорғау органдары, білім беру мекемелері және әлеуметтік қызметкерлер үшін қолданбалы мәнге ие. Полиция қызметкерлеріне, педагогтер мен ата-аналарға арналған әдістемелік ұсынымдар мен оқыту бағдарламаларын әзірлеу қажет екені көрсетілген. Бұл шаралар интернет қауіпсіздігі бойынша оқыту бағдарламаларын жетілдіруге және балалар мен ата-аналардың цифрлық сауаттылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан жағдайында әрі қарай зерттелуі тиіс бағыттар да белгіленді: цифрлық технологиялардың дамуына байланысты жаңа құқыққа қайшы әрекеттерге құқықтық жауап әзірлеу (AI, VR, блокчейн, криптовалюта), жасөспірімдердің интернеттегі белсенділігі мен психоәлеуметтік жай-күйінің байланысын терең зерттеу, ұлттық деңгейде цифрлық қауіпсіздік стратегиясын жетілдіру.

Алынған нәтижелердің жаңашылдығы мен маңыздылығын негіздеу. Жұмыстың ғылыми жаңалығы – кәмелетке толмағандардың киберқұқық бұзушылықтары алғаш рет дербес құқықтық категория ретінде тұжырымдалып, оның элементтері мен түрлері жүйелендірілген; әкімшілік жауапкершілік, ата-аналардың міндеттері және интернет-провайдерлердің рөлі арасындағы байланыстар нақты көрсетілген; халықаралық нормаларды Қазақстан жағдайына бейімдеу бойынша нақты ұсыныстар әзірленген. Сонымен қатар зерттеу барысында анықталған құқықтық олқылықтар жүйелі сипатталып, алдын алу шараларын жетілдіруге бағытталған кешенді ұсыныстар ұсынылды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы. Теориялық тұрғыдан алғанда, жұмыс отандық ювеналдық юстиция мен әкімшілік деликтологияның дамуына үлес қосады, киберқұқық саласындағы жаңа ғылыми ұстанымдарды қалыптастырады. Практикалық жағынан ұсыныстар құқық қорғау органдарының, білім беру мекемелерінің және заң шығарушы органдардың жұмысында қолдануға жарамды. Цифрлық дәлелдемелерді рәсімдеу, ата-аналар мен мектептердің жауапкершілігін нақтылау жөніндегі ұсыныстар кәмелетке толмағандарды интернеттегі

қауіпті әрекеттерден қорғауда маңызды рөл атқара алады. Бұл зерттеу Қазақстандағы цифрлық құқықты дамыту жолында, әсіресе «Баланың құқықтары туралы» заңнамадағы өзгерістер аясында, кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесін айқындауға және киберқұқық бұзушылықтарға қарсы тиімді әкімшілік шараларды қалыптастыруға теориялық әрі практикалық негіз бола алады.

Жалпы баға. Диссертациялық жұмыс мазмұны терең, құрылымы жүйеленген, ғылыми аппараты нақты әрі дәл қолданылған. Зерттеудің жаңалығы мен өзектілігі цифрлық кеңістіктегі құқық бұзушылықтарды болдырмау және оларға қарсы іс-қимыл жасау саласында маңызды маңызға ие. Автордың талдауы мен жасаған тұжырымдары Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың құқықтық қорғалуын күшейтуге елеулі үлес қосады. Осы айтылғандарды негізге ала отырып, Карипбаев Жасулан Болатбековичтің диссертациялық жұмысы белгіленген талаптарға толық сәйкес келеді және «6D030100 – Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін көпшілік алдында қорғауға ұсынуға болады деп есептеймін.

Ғылыми кеңесші,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды ұлттық зерттеу университеті
Конституциялық және халықаралық құқық
кафедрасының профессоры, PhD **Мусин К.С.**

РАСТАЙМЫН
Ғалым хатшы Н.Е. Тутинова
2025 ж. «17» қаңтар